

Szakmai beszámoló

Studia Comitatusia 2015
A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve
Új folyam 2.

című kötet kiadásáról

A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága 1972 óta jelentette meg a *Studia Comitatusia* című múzeumi évkönyvét és a régi folyamban 2011-ig összesen 32 kötet látott napvilágot. A régi megyei múzeumi rendszer 2013-as átszerveződése után, az újonnan alakuló Ferenczy Múzeumban igyekeztünk megtartani az újragondolt és új sorozatokban testet öltött kiadványok között ezt a régi múltira visszatekintő kiadványformát. 2014-ben szintén az NKA Közgyűjteményi Kollégiumának támogatásával sikerült az új irányelvek és az új arculat mentén kialakított múzeumi évkönyvet a korábbi nevéen, de új folyamként megjelentetni.

Az évkönyv megtartva a múzeumi évkönyvek sajátos jellegét, fórumot teremt a Pest megyére vonatkozó legújabb kutatásoknak. Az új folyambeli kötetek felépítését tematikus blokkokban képeltük el, ahol egy adott témacsoportban a különböző tudományágak egymás mellett kapnak helyet. A 2015-ben megjelent új folyambeli második kötetben is ezt az új szerkezetet igyekeztünk a közönség számára bemutatni, ezúttal főként történeti tanulmányokat válogatva. Egy új folyam elindításakor különösen fontos szempont a folytonosság fenntartása.

Az időközben bekövetkezett változások, illetve a vártnál jóval alacsonyabb pályázati támogatás eredeti terveink elvi fenntartása mellett, némi változtatást követelt meg, ám úgy véljük, kötetünk gazdag tartalommal kerül az olvasók elé.

I. A kiadott kötet leírása

Studia Comitatusia. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve 2015. Új folyam 2.

Kiadta: Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Felelős kiadó: Gulyás Gábor, múzeumigazgató

Szerkesztő: Tyekvicska Árpád

Grafikai szerkesztő Kádárné Kovács Mária

Korrektor: Koroknai Edit

Nyomdai kivitelezés: Runner Média Kft., Balassagyarmat

Formátum: A/4

Terjedelem: 292 (+4 borító) oldal

Papír: belív 120 gr ofszet, borító 350 gr műnyomó matt

Szín: 1+1 (292 oldal); 4+4 (borító)

Kötészet: ragasztott kötés, borítón egy oldalon matt fólia

ISSN: 0133-304

II. A kötetben megjelent tanulmányok ismertetése

TANULMÁNYOK PEST MEGYE TÖRTÉNETÉBŐL

C. Tóth Norbert

A VÁCI SZÉKESKÁPTALAN ARCHONTOLÓGIÁJA 1378–1526

A váci székeskáptalan tagjairól éppen száz évvel ezelőtt jelent meg Chobot Ferenc munkája. A forráskiadási és a forrásfeltárási lehetőségek jelentős bővülése révén azonban ma már mindenki számára lehetséges egy-egy egyházi intézmény tagságának közel teljeskörű összeállítása. A jelen adattárban avagy archontológiában a váci káptalanban 1378 és 1526 között javadalommal rendelkező személyek nevei találhatóak meg. Az adatgyűjtés felső határa a magyar középkor végét jelentő bevett időponthoz, 1526. augusztus 29-hez igazodik. Az alsó határa pedig a forrásfeltárás jelenlegi állapotát tükrözi: a gyűjtést alapvetően a Zsigmond-korral kezdtem (aminek elsődleges oka a Zsigmondkori Oklevéltár megléte), de azt az átnyúló hivatalviselési időtartamok miatt mintegy tíz évvel korábbra vittem le. Az ennek eredményeképpen létrejött archontológia – műfajából adódóan – biztosan nem teljes, hiszen valamennyi, a vonatkozó időszakból fennmaradt magyarországi oklevél átnézésére természetesen nem vállalkozhattam (a mondott évkörből a váci püspöki, káptalani és vikáriusi okleveleket néztem át).

A jelen munkában – a szakirodalom szerint – 16 tagú székeskáptalanban helyet foglaló prépostok, olvasókanonokok, éneklőkanonokok és örkanonokok, valamint a csongrádi, a nógrádi vagy másik nevén a székesegyházi, a pesti, a szigetfői és a szolnoki főesperesek, továbbá az egyszerű kanonokok névsora szerepel. Az oszloposkanonokok a méltóságok, a főesperesek és a kanonokok pedig alfabetikus sorrendben szerepelnek az adattárban. A fentiekén túl külön listában közlöm a káptalan dékánjaira vonatkozó adatokat, valamint a püspök, illetve a püspöki szék üresedése idején a káptalan által állított vikáriusok (*vicarius generalis in spiritualibus*) listáját. Mindezekén felül – a most folyó régészeti kutatásokat is segítő – az általam átnézett oklevelekből kigyűjtöttem a székesegyház kápolnáira és oltáira, pontosabban munkámból adódóan az azok élén álló igazgatókra vonatkozó adatokat is.

Az archontológiában szereplő adatokkal kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni, hogy a Jagelló-kor második évtizedétől észrevehetően kevesebb méltóságviselő kanonok nevével rendelkezünk. Ennek legfőbb oka az, hogy 1497. május 6. után a káptalantól – egyelőre ismeretlen okok miatt – nem maradt fenn több méltóságos privilégium.

Völgyesi Orsolya

FÁY ANDRÁS, PEST VÁRMEGYE KÖVETE AZ 1832–36. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN

Fáy András (1786–1864), Pest vármegye tekintélyes táblabíráját 1835. szeptember 9-én választották meg országgyűlési követé, miután a megye addigi második követében, Péchy Ferencben megingott a törvényhatóság bizalma, s ő visszahívását megelőzendő még 1835 augusztusában visszaadta mandátumát. Péchy lemondása komoly riadalmat keltett a kormányzati körökben, mert attól tartottak, Pest példáját más megyék is követni fogják, s a kormánypárti követek helyett azok lemondásával vagy visszahívásával majd ellenzékieket küldenek a diétára. Bár a kormányzat megpróbált beavatkozni az eseményekbe, törekvése nem járt sikerrel.

Fáy megválasztása után a szokásoktól eltérően az 1790-es követi eskü szövegét tette le, amely arra kötelezte a követet, hogy semmilyen hivatalt, kinevezést, címet vagy előléptetést a rendek tudta nélkül nem fogadhat el. Az előző országgyűlések tapasztalatai azt mutatták ugyanis, hogy a kormányzat az ellenzék soraiból igyekezett minél több tehetséges embert hivatalokkal és címekkel megnyerni, s az oppozíciótól eltávolítani. Így történt ez az 1832/36-os diétán is, és minden bizonnyal Péchy magatartása is nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a megye fontosnak tartotta az 1790-es formula szerinti eskütételt, hiszen a követ szélsőségesen ellenzékiből vált szélsőségesen

kormánypártivá, pálfordulása mögött pedig vélhetően saját hasznának keresése húzódott meg. Fáy András nemcsak mint a Pest megyei ellenzék meghatározó politikusa, de mint közkedvelt író és mint a Magyar Tudós Társaság tagja jelent meg a pozsonyi diétán. Fáy András az 1832/36-os országgyűlés tanácskozásainak utolsó szakaszában kapcsolódott be a vitákba, mikor is a figyelem középpontjában kétségkívül báró Wesselényi Miklós, majd pedig Balogh János barsi követ perbefogása s ezzel összefüggésben a szólásszabadság sérelme állt. Ebben az időben került a napirendre a békési sérelem ügye is, mikor is az uralkodó királyi biztosi vizsgálatot rendelt el a megye egyik végzése miatt.

Fáy legjelentősebb beszédeit a békési sérelem, a magyar nyelv hivatalossá tétele és az egyházi tized eltörlése tárgyában mondta el. A tanulmány egyfelől megkísérli rekonstruálni Fáy országgyűlési szereplését, bemutatva beszédeinek gondolatmenetét, az általa használt érvekészletet, s azt a vitaszituációt, amelyben ezek a felszólalások elhangzottak. Másfelől a dolgozat végén közzé teszem a Fáyról készült titkos jellemzést, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok között található, s melynek keletkezéséről a következőket érdemes tudni.

1825 és 1848 között az országgyűlési titkosszolgálat rendszeresen jelentett részben a diéta nyilvános üléseiről, részben az azokon kívüli történésekről, például a követek informális összejöveteleiről vagy az országgyűlési ifjúság szerveződéseiről, magaviseletéről. A szervezet által készített iratanyag szolgált alapjául a különböző összefoglaló jellegű dokumentumoknak, így az alsó- és felsőtábla tagjainak bemutatására szolgáló részletes jellemzéseknek. 1825 és 1840 között négy diéta résztvevőiről készült részletes jellemzés nagyjából hasonló szerkezetben. A betöltött tisztség, az életkor, a családi állapot és a vallási hovatartozás utána a jelentés érinti a vagyoni helyzetet, a szellemi képességeket, az addigi nyilvános pályafutást (pl. a korábbi országgyűlésen tanúsított magatartást), majd kitér a szóban diétán való szereplésre, az illető általános megítélésére, esetleges ambícióira. Bizonyos esetekben javaslatot tesz kitüntetésre, előléptetésre, királyi kinevezéstől függő hivatal odaítélésére, legvégül pedig a politikai hovatartozás szempontjából egy hatfokú skálán helyezi el a bemutatott személyt, az ellenzék tagjai szélsőbal, illetve ultrabal minősítést kaptak. Az 1832/36-os országgyűlésen megforduló, összesen 147 vármegyei követ közül huszonnégyen kerültek az ultrabal elnevezést viselő kategóriába, köztük Fáy András, Pest vármegye második követe is.

A dokumentumból egyértelműen kiderül azonban az is, hogy a követ „szélsőségesen” ellenzéki kijelentései ellenére, melyekkel elsősorban a kormányzat és a felsőtábla magatartását támadta, sem vált az oppozíció meghatározó tagjává, s nem tartozott azok közé, akik annak irányát megsabták vagy döntő módon befolyásolták.

Bozó-Szűcs Diána

AZ ASZÓDI EVANGÉLIKUSOK HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

Tanulmányomban az evangélikus vallású aszódiak házassági kapcsolatait vizsgálom a 19. század közepén, 1824-1864 között. Aszód mezőváros Pest-Pilis-Solt vármegyéhez tartozott, a Podmaniczky család birtoka volt. A Gödöllői-dombság tövében, a Galga-mentén fekszik, földrajzi helyzete lehetőséget teremtett egy kisebb kereskedelmi központ kialakulására, melynek velejárója a kézművesség és a kereskedelem elterjedése. Ezt tükrözi a város társadalmának képe is.

A város társadalmának a mélyebb megismerése motivál, amikor a mérhető és felállítható hierarchia helyett a szereplők felfogása szerint próbálom rekonstruálni a közösség viszonyait. Ugyanis a tudatos döntéseken alapuló kapcsolatok - mint a keresztszülei, vagy a házassági kapcsolat- többet árulnak el a közösségről, mint ahogyan először gondolnánk. Az egyének és családok helyét ismerhetjük meg a közösség belső, presztízs alapú hierarchiájában. A partner kiválasztásával kapcsolatos döntés mögött többféle stratégiát fedezhetünk fel. Az esetek nagy részében az egyén, illetve családja pozíciójának megőrzése lehet a cél, azonban vannak esetek, amikor társadalmi felemelkedés a motiváció. Fő célom a cselekvő múltbéli ember vizsgálata, aki kapcsolati hálójának

alakításával kapcsolatos döntései segítségével megmutatja számunkra a közösség működését. A társadalmi és földrajzi endogámia és exogámia bemutatásán keresztül szeretném megismerni a foglalkozáscsoportok viselkedését, az eredményeket egyéni példákkal kiegészítve.

A vizsgálat során használt foglalkozáscsoportok általam kialakított kategóriák, melyeknek az anyakönyvi bejegyzések szolgáltatták az alapját. A társadalmi endogámiát a kialakított foglalkozáscsoportok keretei között vizsgálom. Ezek a foglalkozáscsoportok a birtokos (nemes), az értelmiségi, a kézműves, a kereskedő valamint a földműves és a szolga. Aszódon, a vizsgált időszakban súlyozottan a foglalkozáscsoporton belüli házasságkötés volt a tendencia. A birtokosok és a földművesek 90-100% közötti arányban házasodtak a saját kategóriájukon belül. A kézművesek és az értelmiségiek azok a csoportok, akikre valamilyen mértékben jellemző a társadalmi exogámia, az előbbiek 12, az utóbbiak 46%-a házasodott a csoportján kívül. Az értelmiségiek általában kézművesekkel kötötték a csoporton kívüli házasságokat. Az egyéni vizsgálatok során a legnagyobb presztízzsel rendelkezőnek feltételezett földműves családok házassági viszonyait ismerhetjük meg. Felfedezhetőek kölcsönös házassági kapcsolatok, azonban a földművesség vizsgálatának árnyalásához szükséges több forrás bevonása, gazdasági és birtokviszonyaik összehasonlítása.

A kézművesek esetében viszont már felfedezhetőek különböző stratégiák. A családok egy része a többi helyi kézműves családdal ápol házassági kapcsolatokat, ők céhen belüli pozíciójukat próbálhatták megerősíteni, vagy fenntartani. Ez a magatartás jellemző az első- és másodgenerációs bevándorló kézműves családokra is, nekik a beilleszkedés volt a legfontosabb céljuk. A kézművesek között azonban több olyan családot is felfedezhetünk, akik a városon kívüli kapcsolataikat igyekeznek erősíteni, ők rendszeresen más településekről választanak házastársat. A harmadik stratégia a magasabb presztízssű és feltételezhetően vagyonosabb kézművesek körében rajzolódik ki. Ők próbálják értelmiségiekhez adni lányukat, néhány esetben nemesi rangú gazdatiszt lett a vőlegény, de honoráciorokat is találunk a férjek között.

A házassági kapcsolatok másik vizsgált jellemzője a térbeliségük. A vonzáskörzet vizsgálata során a helyben kötött házasságokat tudtam alapul venni, így az eredmény inkább jelzés értékű. A város evangélikus lakói, a tárgyalt időintervallumban 64 ismert helység lakóival léptek házassági kapcsolatba. Ezek 13 vármegye településeit jelentik. A lokális endogámiát tekintve 73-27% a helybéli házastársat választók és az idegen településről házasodók aránya. A lokális endogámia a szolgákra és nem meglepő módon a földművesekre jellemző a legnagyobb mértékben. A kézművesek és a kereskedők 44 illetve 33%-a kötött lokálisan exogám házasságot. Az értelmiségiek és a birtokosok a legmobilabbak ebben a kérdésben. A földrajzilag zárt házasságokat kötő földművesek, ha nem helybéli választottak, akkor is Aszód környéki településről származott a párjuk, a legtöbb esetben Domonyból, a várossal keleten szomszédos településről.

Az aszódi kézművesek sokkal mobilabbak, házassági vonzáskörzetük igen széles. Többnyire az északi megyék lakóival ápoltak házassági kapcsolatokat de néhány nagyobb város is, mezővárosok és szabad királyi városok egyaránt találhatóak a frigyrelépők születési helyeként megjelölve. Az értelmiségiek általában az Aszódtól északra eső Nógrádból, vagy az annál is északabbra lévő megyékből száraznak. Tehát a házasságok földrajzi vonzáskörzetét és lokális zártságának mértékét tekintve is különbözik egymástól az egyes foglalkozáscsoportok magatartása. Összességében a párválasztás tekintetében kirajzolódik az egyes csoportok különböző motivációja, máshogy viselkednek és másféle döntéseket hoznak.

Gócsáné dr. Móró Csilla

EGY BARABÁS FESTMÉNY MARGÓJÁRA

Adatok Máriássy Béla (1824–1897) élettörténetéhez

Magyarország egyetlen köznemesi kúriamúzeumának, a tápiószelei Blaskovich Múzeumnak állandó kiállításán tekinthető meg Barabás Miklós kitűnő akvarellje, Máriássy Béla képmása. A 19. század leghíresebb arcképfestője 1857-ben készítette ezt a vízfestményt a múzeumalapító Blaskovich fivérek nagybátyjáról. Barabás Miklós akvarell férfiportréi sorában kiemelendő a fekete

ruhás Máriássy Béla történetíró, fesztelen tartással ábrázolt arcképe. A híres festő különösen szépen formálta meg a kezeket, az ujjak rajza hangsúlyozottan tökéletesnek mutatkozik.

Tanulmányunkban arra a kérdésre adunk választ, hogy ki volt Máriássy Béla, milyen életutat járt be egy jómódú köznemesi családban született, politikus, publicista, történetíró. Adalékkal szolgálunk egy magyar köznemes dualizmuskori pályaképehez.

Máriássy Béla birtokos nemes és országgyűlési képviselő 1824. október 23-án született Berzétén (Gömör megye). Tanulmányait otthon végezte, a bölcséletet és a jogot Pesten hallgatta s Pozsonyban jurátuskodott. Gyakorlati éveit Nagy István, Pest-Pilis Solt vármegye főjegyzője mellett töltötte. Közpályára 1843. január 25-én lépett azzal, hogy jurátus lett Zarka János oldalán a pesti Királyi Táblánál. A kor szokásrendjének megfelelően utazást tett Európában. 1844-ben Angliába és Franciaországba látogatott el. Részt vett az 1848-49-es szabadságharcban, önkéntes nemzetőr kapitányi rangban küzdött a szabadságért. Részt vett az 1848. december 11-i budaméri ütközetben.

Máriássy Béla kétszer nősült. Első hitvesének ózdi és zádorházi Sturmman Herminát (1828–1855.06.14.) választotta, akivel 1846-ban lépett frigyre. Máriássy Béla korán veszítette el hitvesét, 31 évesen özvegyember maradt. Felesége három éves kisfiút hagyott maga után. A fiúcska felnevelése érdekében Máriássy Béla újból házasodott, Blaskovich Annát vette nőül.

1855-től Pest-Pilis-Solt vármegyébe tette át lakhelyét, ezért közéleti pályája itt folytatódott. Az 1860-as és 70-es években tevékenyen részt vett pesti törvényhatóság közügyeiben. Karrierje gyorsan ívelt felfelé. Általános köztisztviselőt övezte, amit bizonyít az, hogy 1861-ben a pesti törvényhatóság táblabírájának választották. 1861-ben a Pest megyei nagyabonyi kerületben megválasztották országgyűlési képviselőnek, ő a határozati párthoz csatlakozott. 1864 márciusában az Almásy-féle mozgalomban való részvétellel miatt letartóztatták és börtönbe zárták. Mivel részességét nem tudták bebizonyítani, száznapos fogság után szabadon bocsátották. Az 1870-es évek végéig tevékenyen részt vett Pest vármegye közügyeiben.

Máriássy Béla 1869-ben újból az abonyi kerület parlamenti képviselőjére kapott választói felhatalmazást. Kerületi programbeszédéből kiderült, hogy azon politikusok közé tartozott, akik elutasították a kiegyezést, ragaszkodtak a 48-as eredményekhez. 1861-65 között működött Határozati Pártból szerveződött az Országos 1848-as Párt, ami 1868 és 1874 között Kossuth Lajos híveiből álló választási pártnak számított. Máriássy nemcsak tagja lett e politikai szerveződésnek, hanem jeles harcosának, szónokának is számított.

1872-ben a szász-sebesi közretben választották meg képviselőnek. A parlamenti ciklus végén, 1875. március 1-jén egyesült Deák Ferenc Felirati Pártja és a Balközép Párt, ahová Máriássy Béla is tartozott. A párt fúziója után ő is a Szabadelvű Párthoz csatlakozott. Az új párt politikáját a kiegyezés szelleme és értékrendszere hatotta át.

Máriássy Béla politikai pályájának íve az 1860-as évek elején még a 48-as alapokról indult, Kossuth Lajos hívének számított, de az 1870-es évekre - több politizáló köznemes kortársához hasonlóan - ő is elfogadta a kiegyezés tényét, bekapcsolódott a dualista kormányzat működtetésébe. A reálpolitikus képe tárul elénk azzal, hogy Máriássy 1867-re ténykedésében, írásaiban a kiegyezést Magyarország érdekének tartotta.

Politikai pályája alatt vagyoni helyzete megromlott, a nyilvános életben már csak kevésbé vett részt. 1872. május végén egy kirándulás alkalmával lovai elragadták, kocsija feldőlt és jobb karja szétzúzódott, melyet le kellett vágni; ezt követően balkezevel írt.

Máriássy Béla a dualizmus kori képviselőházban személye jelentékeny, de nem vezérszerepet betöltő. Fontos, másodvonalbeli pozíciót látott el itt és a 48-as párt életében. A korabeli sajtóban kifejtett publicisztikai tevékenysége jelentős, országgyűlési beszédei alapján egy haladó szellemű, a dualista kor kihívásait megértő, Magyarország érdekét felismerő reálpolitikus képe rajzolódik ki. Szellemissége, a magyarság történelme iránti elkötelezettsége könyveiben teljesedett ki. A magyar törvényhozás és Magyarország története című nagy ívű munkája nevezetes adatgyűjtemény és kordokumentum.

Máriássy Bélát a szabadelvűségről kiadott könyve utáni évben, 73 éves korában utolérte a halál. 1897. október 5-én hunyt el Körmenten. Örök nyughelyre felesége mellett, az Abaúj megyei Zsadányban lelt.

Reznák Erzsébet

NYOLC VÁLASZTÁS CEGLÉDEN, 1920-1939. KÉPVISELŐK ÉS VÁLASZTÓK A CEGLÉDI SAJTÓBAN

A cím egy, Cegléden megszokott a jelenségre, az országgyűlési képviselők megválasztásának körülményes megválasztására utal. Hasonló feltételek között dőlt el többször már a 19. században is a helyi mandátum megszerzése; ez alól kivétel az 1896-tól 1914-ig tartó időszak, amely mindvégig egyetlen politikus – Kossuth Ferenc – biztos győzelmét jelentette.

A 20. században 1920 és 1939 között összesen nyolc nemzetgyűlési illetve országgyűlési választást tartottak a ceglédi választókerületben, amely gyakorlatilag magát a várost jelentette. Összesen tizennégy jelölt szállt be a küzdelembe, közülük ketten (Erdélyi Aladár és Haller István) egymás után kétszer is elnyerték a város mandátumát. Négyeszer indult helyi jelölt – Borsós Lajos, Dobos Sándor, Gombos Lajos és Zsengellér József – a választáson; közülük csak az utóbbi könyvelhetett el sikert a saját városában.

A választási kampányok mindannyiszor ádáz politikai küzdelmet jelentettek a városban és a helyi botrányok olykor bekerültek az országos sajtóba is. A sajtó révén egyébként szinte valamennyi képviselőjelölt gyors ismeretségre tehetett szert, hiszen a média munkatársai komoly tapasztalattal rendelkeztek a választási küzdelmek közvetítésével. A jó bevált módszerek közé tartozott például az ellenfélről szóló álhírek terjesztése, vagy az ellenjelölt személyével kapcsolatos minden hír elhallgatása.

Fontos adat a választók létszámának megismerése. A dualizmus időszakához képest jelentősen emelkedett a jogosultak létszáma, de a választáson való részvételük aránya nem ezt illusztrálja. A választók száma 1935-ben volt a legmagasabb (15.073 fő), de 1939-ben vettek részt a legtöbben a választáson, amikor 12. 578 fő ment el szavazni.

A tanulmány címében megjelölt választási korszak számos apró részletből áll össze, de a legfontosabb tanulság ezek alapján is megállapítható. Az időszak Haller István megválasztásával kezdődött és Zsengellér József megválasztásával fejeződött be ez a tizenkilenc év. A szélsőjobboldalról indult és tíz évnél viszonylagos béke után az újabb szélsőségnél kötött ki a ceglédi választók többsége. Akkoriban nemcsak ezen a településen, hanem az egész országban hasonló utat tettek meg a közéletben résztvevő politikusok és szimpatizánsaik.

A tanulmány legfontosabb forrása a helyi sajtó volt, amely felbecsülhetetlen hírforrást jelent a kutató számára. A tizenkilenc év alatt tizenegy önálló sajtótermék jelent meg; 1926-ban például hétféle sajtótermékből tájékozódhatott a helyi választó.

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna – Muskovics Andrea Anna – Szacs vay Éva

AZ ÖLTÖZKÖDÉS VÁLTOZÁSAI PÓCSMEGYEREN A XX. SZÁZADBAN

A Szentendrei szigeten fekvő Pócsmegyer sajátos társadalom- és gazdaságtörténetével alakította ki öltözködésének kultúráját, amely legteljesebb rendszerét az 1930-as, 1940-es években érte el a selyemruhák általánossá válásával. A tanulmány is elsősorban ezzel az időszakkal foglalkozik, de a korábbi gyűjtések, az adatközlők emlékei, valamint a korabeli fényképek alapján a korábbi évtizedekre is kitértek a szerzők. Céljuk volt továbbá a kivetkőzés folyamatának dokumentálása, így az öltözködés változását a 20. század elejétől az 1960-as évekig tekintették át.

A tanulmány bevezető fejezetében a szerzők áttekintést adnak a viselet és az öltözet megkülönböztetésének módjairól, mind a szakirodalmat, mind Pócsmegyert tekintve. A helybeli varrónők segítségével egészen a szűkszoknyás öltözetek kialakulásáig helyi ízlés szerint szabott és

díszített viseletben jártak. Ennek legdíszesebb, ünnepi változatainak kialakulásában, a selyemruhák elterjedésében nagy szerepe volt a falu gazdasági helyzetében az 1930-as évektől bekövetkező változásoknak, az egyre jelentősebb kertészetnek és szamócatermesztésnek, valamint a kedvező piacozási lehetőségeknek. Pócsmegyer öltözködésének parasztos kiszínesedését, gazdagodását a piacozás felfutása mellett a vizek kártételei is alakították. A család berendezési tárgyait, olcsó és egyszerű bútorait az árvizek tették tönkre, így a családi reprezentációt, a jómódot az öltözetben, főleg a két háború közötti időben kialakított falusias selyemviseletben fejezték ki.

Pócsmegyer viselettörténetének kezdeteit, az 1920-as éveket, csak a fennmaradt néhány öltözetdarab és a fényképek alapján lehet rekonstruálni. Ezek Pócsmegyer társadalomtörténete szempontjából korai polgárosodásra utalnak. Ekkor még a szőlő biztosította anyagi jólétet, lehetővé a drága anyagból és polgáris formában szabott öltözetdarabok beszerzését. A viselet valódi kivirágzását azonban majd csak a későbbi intenzív piacozásra épülő gazdaság tette lehetővé az 1930-as évektől. Ez elsősorban a több, falusias, bőszyoknyás selyemöltözet rendjének a kialakulását jelentette, amely ruhákból a módosabbak négy-öt renddel is rendelkeztek az egyes ünnepi alkalmak szerint.

A változatos és folyamataiban lassan változó öltözködés rendszerét a szerzők Bogatirjov nyomán vizsgálják, a viseletre, mint tárgyra, s a viseletre, mint jelre is tekintenek. Ennek eredményeképpen bemutatják a színek rendszerét, mint a gyászhoz kötődő szigorúbb elvárások következményét. Érdekes, hogy az eredeti rend szerint a fekete menyasszonyi ruha vált a halott öltözetévé, így a fehér menyasszonyi öltözet mellé egy második fekete menyasszonyi ruhát is kaptak a kelengyéjükhöz a jobb módban élő leányok.

A tanulmányban bemutatásra kerülő hétköznapi öltözetek egy viszonylag jól rétegzett öltözetsort mutatnak, a háznál, a földeken és a vízen végzett munkák más és más ruhatípusokat alakítottak ki, és mások voltak az otthoni és utcai öltözetek fontosabb darabjai is, így például az utcára kilépő köténye vagy otthonkája. E rendben nagy szerepet kapott az elhasználódás, amelynek következtében az egyes ruhadarabok – kivéve a selyemruhákat – egyre lejjebb kerültek a hierarchia rendjében.

A férfiak vászonruháit, amelyek a 20. század elejéig mind a hétköznapi, mind az ünnepi viselet részét alkották, a 19. században a hajósok zsinóros, szűknadrágos öltözetét polgárisították, majd a 20. század ötvenes éveitől lassan áttértek a csizmáról a bakancs és a félcipő viselésére és ezzel a csizmanadrágos, rövid télikabátos öltözetéről az öltönyös, hosszú télikabátos öltözetre.

Hasonlóan gazdag volt az ünnepi öltözetek rendje, itt a református templomi alkalmak dominanciája adta a ruházat rangsorát, de kialakították a profán ünnepek jellegzetes öltözeteit is, például a magyar ruhát. Kialakult a 20. század közepére a szertartásos viseletek körében a konfirmáció helyben szabott és varrt, majd konfekcióra cserélt fehér leányöltözet és a fiúk sötét öltönyös polgáris öltözet. Bemutatásra kerül az esküvő és lakodalom öltözködési rendje, ennek gazdag, változó rendszerével, a nyoszolyók, koszorúslányok, vőfélyek sajátos öltözeteivel. A tanulmány bemutatja a besorozott katonák regrutaöltözetét, annak sajátos elemeit, jeleit.

A 20. század első feléből fennmaradt fényképek segítségével a lány és fiúgyermek öltözeteire is kitértek a szerzők, az öröklés és átalakítás praktikus szemlélete azonban ezt a ruházati rendszert, illetve tárgyi anyagot teljesen eltüntette. A fényképek alapján azonban a szerzők mégis bemutathatták a kisfiúk és kislányok azonos szoknyás öltözetét felváltó nadrágok és ingek viselését, a kislányok által viselt egybe szabott ruhákra történő váltást, valamint a pólyát felváltó rugdalózók rendjét.

Természetesen egy korán polgárosuló településen nincs lehetőség arra, hogy a viselet teljes jelrendszerét vizsgáljuk, de az itt olvasható kutatási eredmények több esetben is mutatják, hogy egy nem viseletes falu esetében is a viselet hordozhatott olyan jeleket, mint a viseletes falvak ruházata, igaz, ezek kimutatása több esetben már csak nyomokban lehetséges. De talán pont az a tanulmány legfontosabb eredménye, hogy mutatja, hogy ezen településeken is szükség van ilyen jellegű vizsgálatokra.

Péterffy Gergely

SZENTENDREI HELYIÉRDEKŰ VASÚT VÁZLATOS TÖRTÉNETE

Budapest 19. századi dinamikus fejlődésével a századfordulóra világvárossá vált, amely folyamatosan terjesztette ki gazdasági befolyásának határait. Ez a folyamat azonban nem volt mentes a nagyvárosokra jellemző munkaerőhiány és a lakáspiaci telítettség ellentmondástól, illetve a vonzaskörzet településeinek dilemmáitól: a főváros árnyékában fejlődni anélkül, hogy beolvadnának.

Szentendre ugyan földrajzilag távol helyezkedett el Budapeستől ahhoz, hogy közigazgatásilag is részévé váljon, gazdaságilag azonban egyre inkább a magyar metropolisz függvényévé vált, különösen a filoxéravész után, amikor a szentendrei polgárság jelentős része elvesztette megélhetési forrását. Az adott körülmények között tehát mindkét fél számára előnyöket nyújtott az 1888-ban megépült helyi érdekű vasút, különösen 1895-től, amikor már Budapest belvárosát kötötte össze Szentendrével. A főváros újabb munkaerőre tett szert anélkül, hogy az így is súlyos gondokat jelentő lakáshelyzet tovább romlott volna, míg az álmos kisváros olcsó és gyors vasút révén bekerült az ország gazdasági vérkeringésébe, ami esélyt adott a fejlődésre –újabb beruházásokat mozdítva elő.

Ugyan a szentendrei helyi érdekű vasút utas- és teherforgalma is a legkisebb volt a Budapesti Helyi Érdekű Vasút társaság négy vonala közül, a Dunakanyar kiváló turisztikai adottságai azonban fontos szerepet biztosított a legrövidebb elővárosi vasútvonalnak, a hétvégeként kikapcsolódni vágyó budapestiek szállítását. Az előbbi tényező alapvetően befolyásolta a vonal történetét, az infrastruktúra fejlesztésével egyre csökkent a két végállomás közötti utazási idő, miközben egyre több városrészt kapcsoltak be megállóhelyek létesítésével a forgalomba. Az 1970-es évekre a kirakatvárossá váló Szentendre legfontosabb fővárosi összeköttetése is kirakatvonallá vált, hiszen itt vezette be elővárosi gyorsvasút koncepcióját a BKV. A hivatásforgalom és a turizmus oltárán feláldozták azt a teherszállítást, aminek köszönhetően több ipar is megtelepedett Budakalász, Pomáz és Szentendre a vasúthoz közeleső részein, és ami a II. világháború után egy évtizedig országos érdekűvé emelkedett a felrobbantott északi vasúti összekötő híd 1955-ös újjáépítéséig.

A NAGY HÁBORÚ

Gyura Sándor

„...ELTEMETTE GYÁSZOS GALÍCIA”

A CEGLÉDI FÜLE PÉTER ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FRONTNAPLÓJA

Az 1890-ben Cegléden született Füle Péter tartalékos hadapród a galíciai fronton harcolt és Chyrow mellett halt hősi halált 1914 október 15-én. Egy tömegsírban temették el a csata helyszínétől nem messze. Noha földi maradványai nem kerülhettek haza, szülővárosába, naplója – amit a frontra vonulástól halála napjáig vezetett – valamilyen módon eljutott szüleihez. Ezen tanulmányban közölt naplóból megismerhetjük e 24 éves korában a csatatéren elesett fiatalember utolsó 45 napját.

Füle Péter gimnáziumi és főiskolai tanulmányai után katonai szolgálatát 1912-13-ban, Tirolban, a császári és királyi 2. császárvadász ezrednél teljesítette, mint egyévi önkéntes, ahol a szolgálat végén hadapród (Kadett) rendfokozatot kapott, vagyis potenciális tisztjelölt lett. Ezt követően, mint tartalékos hadapród fegyvergyakorlaton vett részt Bosznia-Hercegovinában, a cs. és kir. 101. gyalogezred II. zászlóaljánál 1914 májusában. A frontra az általános mozgósítást követően került. Szeptember 1-én indult Békéscsabáról egy pótzászlóaljjal a cs. és kir. 101. gyalogezredhez, amely a 2 hadsereg részeként harcolt Lemberg-től délkeletre az oroszok ellen. Ő és társai szeptember 11-én kapcsolódtak be az ún. galíciai csatába, amikor is elrendelték az általános visszavonulást. Így Füle Péter és ezrede is visszavonult a Kárpátokba, Mezőlaborc községig. Innen október 2-án indultak vissza, Lemberg felé, majd október 15-én kerültek ütközetbe az ellenséggel Chyrow mellett. A naplóban e hosszú menetelést követhetjük végig szálláshelytől szálláshelyig. Füle Péter hadapródként

az egyik menetszázadhoz volt beosztva tisztnek. A dátumhoz kötött bejegyzési pontosak, kiegészítik az ezredkrónikát. A szövegből nem derül ki pontosan, hogy íróját mi készítette a napló vezetésére, de követendő példával szolgált tisztársainak. Szemben a levelekkel, a naplóba olyan gondolatokat is papírra vetett, amit a cenzúra alá eső levelekbe nem írhatott volna bele. Tudatosan lejegyzett megfigyeléseit olvasva alulnézetből, személyes nézőpontból ismerhető meg a frontélet.

Több tényező is megnehezítette Füle Péter és társainak életét. Kolerajárvány gyengítette szervezetüket, ritkította soraikat. A kolera elkerülésére való törekvés a fő motívuma a naplónak. A tiszteknek is sokszor füsttel és bolhával teli szállás jutott. Az Erdős-Kárpátok hegyei és északi előterében a „gidres-gödrös” Galícia szegényes falvai ebben az esős, havas, alföldi embernek szokatlanul hideg, zord őszi időjárásban nagyon nehéz terepet jelentettek. A katonák éllemezése is elégtelen volt. A tábori konyha sokszor elmaradt a menetelő alakulatoktól. Megnehezítette az osztrák-magyar haderő dolgát, hogy a lakosság egy része az orosz propaganda hatására információval látta el az ellenséget vagy szabotázs akciókat hajtott végre.

Füle Péter felelős tisztként gondolkodott, bár gondolkodásmódjára egyfajta kettősség jellemző. Odafigyelt legénységre és olykor a szállásadó lakosságra is, ugyanakkor egyfajta alá-fölérendelt viszonyrendszerben való gondolkodás is megfigyelhető a bejegyzésekből. Helyesnek tartotta a legénység által nem érthető, idegen szolgálati nyelvet. Tisztársát bírálta, amikor a csatába kerülés előtt túlzottan gyámolítóan gondoskodott tisztiszolgájáról. Füle Péter kitüntetésre vágyott, de egyúttal tárgyilagosan és őszintén vetette papírra véleményét a háború értelmetlenségéről és a központi hatalmak esélyéről, mások indokolatlan, kincstári optimizmusáról.

A nem együttműködő galíciai – főleg rutén – lakosságot rebellisnek tartotta. Határozott, bár kissé szubjektív megállapításából kiderül, hogy látta a problémákat az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikájában, de a galíciai nemzetiségek államhatalommal szembeni gyűlöletét erősebbnek tartja, mint a magyarországi nemzetiségeket.

Lejegyzendőnek tartotta az észak-zempléni és galíciai falvak, szállások körülményeit. Megfigyelései szinte szociográfiai, néprajzi jellegűek. Leírt, összehasonlított és minősített észak-zempléni ortodox zsidó, galíciai rutén, lengyel és tót (szlovák) házat, viseletet, étkezést; higiénés és vallási szokásokat, olykor mentalitást. A hazai viszonyokhoz képest a kelet-galíciai falvak nagyon szegényes képet mutattak. Egy galícai településen angolul beszélőkkel találkozott, mivel a faluból sokan kint voltak – korábban és akkor is – Amerikában, hogy jobb megélhetést találjanak.

A napló vezetése 1914 október 15-e reggelén abbamaradt. Halálnak körülményeire tisztársai többféleképpen emlékeztek, de egy biztos: földi maradványai Galíciában nyugszanak. Szülei nem tudtak belenyugodni, hogy fiuk nem Cegléden van eltemetve. Füle Péter emlékére két alapítványt alapítottak. Az egyik fiuk egykori gimnáziumának tanulói és másikat egy Kecskeméten felállítandó református leányárvaház javára. Emellett jelképes síremléket, egy szobrot állítottak a ceglédi Református Öregtemetőben, mely a hősi halottat ábrázolja zászlósként, mivel valószínűleg a halála után – még a háború alatt – előléptették. (Ezt korabeli tiszt névjegyzékek igazolják). A szobrász Vass Viktor volt, aki sok síremlék és első világháborús emlékmű alkotója. A családi emlékezet szerint az emlékmű 20 hold föld árba került. Gazdálkodással foglalkozó szülei így adták ki örökségét gyermeküknek. Füle Péter eltemetésének pontos helyét 1934-bent tudta meg a családja. Öccse, Füle Lajos elutazott az akkor Lengyelországhoz tartozó Chyrowba és megkoszorúzta a közelben lévő katonai temetőben álló keresztet, ahol 1600 magyar- és német katona nyugszik tömegsírban. Az onnan hozott földet pedig itthon, az édesapja sírjára tekintő szobor előtt hintette el.

Mészáros László

NAGYKÖRÖS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Nagykörös a 20. század elején egy 28 ezres lélekszámú virágzó település volt. A város fejlődését az 1914 nyarán kitört háború megakasztotta. A hadüzenet követő mozgósítás során Nagykörsről kb. háromezer hadkötelest hívtak be augusztus elején. Ezekben a napokban lelkes hangulatú tüntetéseken ezrek éltették a háborút, a királyt és a hadsereget. Életbe léptek a háború esetére szóló

kivételes intézkedések, melyek alapján sokakat hadiszolgálatra hívtak be. Ahogy a háború elhúzódott, újabb és újabb mozgósítások történtek, és az idősebb korosztályokat is behívták.

A mindennapi élet alkalmazkodott a háborús viszonyokhoz, elsődleges lett a hadsereg, a harcoló katonák támogatása. A kezdeti háborús lelkesedés hamar alábbhagyott, amikor megérkeztek az első hírek az elesett, a sebesült és hadifogságba esett katonákról. A hátszág élete viszonylag nyugodt volt, de a háború az élet minden területén érezte hatását. A folytonos bevonulások miatt egyre több család maradt kereső nélkül. A társadalom segítséget nyújtott a rászoruló családoknak. A megalakuló Polgári Segélybizottság felhívására sikeres gyűjtés indult a bevonult katonák családtagjai megsegítésére. Az állam hadisegélyt folyósított a rászorulóknak. A hadiözvegyeket, hadiárvaakat és a hadirokkantakat is támogatták. 1914 őszén a nagykőrösiek közvetlenül érezték a háború hatását, amikor megérkeztek az első menekültek a városba, az orosz betörés elől. A lerombolt kárpáti falvak újjáépítésére országos mozgalom indult, melyhez Nagykörös is csatlakozott. „Új-Nagykörös” néven terveztek felépíteni egy falut a Felvidéken. 1916-ban az Erdélybe betörő román csapatok elől menekülők érkeztek a városba. A háború elhúzódásával növekedtek a katonai kiadások. A háború folytatása érdekében az állam hadikölcsönök jegyzésére szólította fel a lakosságot. Nagykörös erejéhez mérten kivette részét a jegyzésekből. A lakosság aktívan segítette a hadsereg ellátását a számos segélyakció keretében is. Ilyen volt például a fémgyűjtő akció, melynek során begyűjtötték a hadsereg számára a háztartások nélkülözhető réztárgyait, helyettük vasmoszarakat adtak. 1916-ban a templomok harangjait is leszerelték és hadi célra elszállították. Mint az ország sok más városában, Nagykörösön is felállítottak egy katonai kiegészítő kórházat, amely a polgári leányiskola épületében nyert elhelyezést és a Vöröskereszt Egyesület városi fiókjá működtette. A lakosság munkával és adományokkal segítette a kórház működését és gyűjtöttek a sebesült katonák karácsonyi ajándékaira is.

Az elhúzódó háború a gazdasági életben egyre növekvő gondokat okozott. A sok hiányzó munkáskez miatt a termelés akadozott, élelmiszer- és nyersanyaghiány lépett fel. Ebben a szükséghelyzetben a városvezetés számára a legnagyobb feladatot a közellátás megszervezése jelentette. Felléptek az árdrágítók, a spekulánsok ellen. A közellátás biztosítására Gazdasági Intéző Bizottság alakult. Feladata volt a föld megművelésének és az éves termés betakarításának biztosítása. E célból összeírták a munkaképes egyéneket és felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy minden föld legyen megmunkálva, minden munkaerő ki legyen használva. A háborús években gazdasági kényszerintézkedések történtek. Elrendelték a gabonaneműek beszolgáltatását, majd zár alá helyezését. Bevezették a húshagyó napokat. A háziasszonyok 1915-től hadikenyeret sütöttek, ami kukoricaliszttal kevert búzából vagy rozsból készült. A háborús helyzet megkövetelte a nagyfokú takarékoságot anyaggal, energiával, ezért korlátozásokat vezettek be a villamos energia szolgáltatásban is. A társadalom derékhadát, a munkaerő javát elvitték katonának. Pótlásukra a nők és a gyermekek is munkába álltak és a vasárnapi munkaszünetet is felfüggesztették. Az országos méretű munkáshiány megszüntetésére lehetővé tették a munkaadóknak hadifoglyok alkalmazását a mezőgazdaságban. Nagykörösre 1915 júniusában érkeztek az első hadifoglyok, aratási munkákra.

A háború alatt változás történt a város vezetésében. 1916 őszén lemondott a polgármester, helyette ifj. Jalsoviczky Sándort választották meg, aki nehéz körülmények között vette át a város irányítását. Rövid ideig, mindössze másfél évig volt hivatalában, de az alatt sikerült biztosítani a lakosság alapvető ellátását élelemmel és fűtőanyaggal. 1918 őszén véget ért a Nagy Háború, amely 1011 hősi halottat követelt a várostól, emellett sok száz hadiözvegy, hadiárva és hadirokkant életét nyomorította meg.

MŰHELY

Tyekvicska Árpád

TEMPLOM ÉS FALU TÉRBEN ÉS IDŐBEN

A LEGÉNDI BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA TEMPLOM KÖRNYEZETÉNEK TÖRTÉNETE

A 14. SZÁZAD VÉGÉIG

Pest és Nógrád megye érintkezési sávjában, Legénd község határában, a hasonló nevű patak völgyében áll a titokzatos múltú, Nagyboldogasszonynak szentelt templom, melynek történetét tárgyalja a tanulmány. A szerző a helyi hagyományok, a tájnevek és a fellelhető levéltári dokumentumok segítségével rajzolja meg az épület történetét. Kiemelten vizsgálja azt a kérdést, amelyet egy 18. századi, helyben írott forrás vet fel. A dokumentum tartalma ugyanis arra utal, hogy az épület egykor görög keleti rítusú szentségként szolgált, s a feljegyzett felirat szerint, egykori keresztelőmedencéje görög felirattal rendelkezett.

A tanulmány megvizsgálja azokat a történeti lehetőségeket is, amelyek lehetővé tethették ezen a területen ortodox vallású keresztények egykori megjelenését. Tárgyalja azt a több történész által is felvetett lehetőséget, mely szerint a IX. században a terület a Bolgár Kánság határirtoka volt. Ennek egyik következménye lehet, hogy a szomszédos Nézsa község határában ma is megtalálható a Belegrád helynév, mely egy bolgár-szláv hatalmi központ meglétére utalhat.

Számba veszi a tanulmány azt az elméletet, mely egy esetleges XI–XII. századi orosz (testőr) telep ittlétével magyarázná a görög szertartás megjelenését a templomocskában. A közeli Orol-völgy neve, továbbá több környékbeli, orosz eredetű falunyom támasztja alá, hogy a területen egykor keleti rítusú lakosság élt. Egyik alátámasztása ennek az az adat, mely szerint a közeli Galgaguta településen, az előkerült templomromok között szintén találtak görög feliratok maradványt.

Részben a birtoklástörténeten, részben pedig a település történetén keresztül cáfolja a szerző azt az adatot, mely szerint a község lakói egykor rácok (szerbek) lettek volna, s a keleti kereszténység is ehhez a népességhez lenne köthető. A birtokos család folyamatos ittléte a XIV. századtól, illetve a település török-kori története egyaránt arra utalnak, hogy valószínűleg csak a XVIII. században még felismerhető görög keleti épületjegyek eredetét interpretálva, a korban is ismert népességhez kötve kívántak a kortársak az általuk tapasztaltakra racionális, „történelmi” magyarázatot adni.

A fennmaradt források segítségével igyekszik a tanulmány feltárni azt, hogy a templom 1769-ben történő újjáépítésétől fogva, milyen építészeti beavatkozásokon ment keresztül. Elemzi a fennmaradt oromfal eltérő elemeiből kikövetkeztethető építészettörténeti lehetőségeket, továbbá bemutatja a templom titokzatos „pincéjére” vonatkozó adatokat. A források, illetve a terepbejárások arra utalnak, hogy a templom környezetében több kőépület volt egykor.

Az épület mai állapota alig mutat valamit az eredeti állapotából, a néhány fennmaradt részlet (befalazott, majd kibontott román kőkeretes ablakok, ülőfülke) azonban egyértelműsítik, hogy eredete a régmúltba, esetleg az Árpád-kor első századaiba vezetnek. A tanulmány bizonyítja a jövőbeni régészeti feltárások szükségességét, melyek – remélhetőleg – választ adnak majd a szerző által megfogalmazott, izgalmas történeti kérdések jórészére. A tanulmány elsősorban ennek a megalapozását szolgálja.

Úgy véljük, kötetünk jelentős hozzájárulást jelent Pest megye történetének jobb megértéséhez, megismeréséhez. Megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé, melyért ezúton is köszönetet mondunk.

Szentendre, 2016. szeptember 20.

Tyekvicska Árpád
Muzeológiai osztályvezető
Ferenczy Múzeumi Centrum